

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

TÜRKİYƏ VƏ İRANIN MÜASİR CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİ: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

İxtisas: 5901.01 – Beynəlxalq münasibətlər

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Humay Adil qızı Gülməliyeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2026

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin “Diplomatiya və müasir integrasiya prosesləri” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Tarix elmləri doktoru, professor
İsmayıl Məhərrəm oğlu Musa

Rəsmi opponentlər:

Siyasi elmlər doktoru, professor
Hikmət Baba oğlu Məmmədov

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Ləman Zahid qızı Qarayeva

Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru
Rəşad Əsəd oğlu Sadıqov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya Şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

Akademik
Urxan Kazım oğlu Ələkbərov

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

Siyasi elmlər doktoru, professor
Sevda Ağamirzə qızı Əliyeva

Elmi seminarın sədri:

Siyasi elmlər doktoru, professor
Elçin İldırım oğlu Əhmədov

A handwritten signature in blue ink, consisting of stylized cursive letters, is written on a horizontal line.

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dissertasiya tədqiqatının zəruriliyi bir sıra əsaslı dəlillər və amillərlə şərtlənir. Onlar aşağıdakı kimi sistemləşdirilə və ifadə oluna bilər:

Birincisi, müasir dünya siyasətində və beynəlxalq münasibətlərdə Avrasiya məkanının ayrı-ayrı regionları mühüm yer tutur. Belə önəmli və diqqətçəkici regionlardan biri də Cənubi Qafqazdır.

Regionun tarixi və müasir, çoxölçülü əhəmiyyətini dəyərləndirən xeyli məqamlar və şərtləndirən səbəblər mövcuddur. Məsələn, regionun:

- a) əlverişli coğrafi-geostrateji mövqeyi və həm də islam-xristian sivilizasiyalarının təmas xəttini təşkil etməsi;
- b) yetərli iqtisadi potensiala və zəngin təbii sərvətlərə, xüsusilə də, enerji-karbohidrogen, yəni neft və təbii qaz ehtiyatlarına malik olması (əsasən də, Azərbaycanın hesabına) ;
- c) hazırda çoxsaylı beynəlxalq nəqliyyat yolları və dəhlizlərindən, neft-qaz kəmərlərindən ötrü tranzitə çevrilməsi.

İkincisi, region:

- əsasən, bu sadalanan amillər üzündən yaxın keçmişdə (XVII-XX əsrlərdə) Osmanlı, Rusiya və Böyük Britaniya imperatorluqlarının çoxyönlü maraqları dairəsində özünə yer almışdır;
- hazırda isə yenə də Rusiya, habelə ABŞ, Çin kimi böyük dövlətlərin və Avropa İttifaqı, NATO və s. birliklərin diqqət mərkəzindədir.

Üçüncüsü, SSRİ-nin süqutundan sonra Cənubi Qafqaz qonşu – həmsərhəd Türkiyə və İran respublikalarının kəskin fərqli məramlı və müxtəlif maraqlı fəaliyyətləri (xarici siyasətləri və diplomatiyaları) ilə qarşılaşdı. Bu kontekstdə də, bir yandan, Türkiyənin Azərbaycan siyasəti dövlətlərlərarası strateji müttəfiqlik səviyyəsində təkamül etdi. Digər tərəfdən isə, sabiq prezidentlərdən H.Ruhani bütövlükdə Qafqazın və, o cümlədən də, Azərbaycanın İranın milli təhlükəsizliyi zonasında yerləşdiyini

bildirdi.¹ “Araz-2024”, “Araz-2025” hərbi təlimləri də iki ölkə arasında mühüm dönüş nöqtələrindən biri idi.

Dördüncüsü, İranla Türkiyə Azərbaycanın 44 günlük qalibiyyətli Vətən (İkinci Qarabağ) savaşı ərafəsi, dönəmi və sonrasında artan çoxşaxəli fəallıq göstərdilər. Bu, köklü, fərqli məqsədli, məzmunlu və hərbi-siyasi-diplomatik səciyyəli yüksələn fəallıqla əlaqədar məsələlərin araşdırılması da dissertasiya tədqiqatını xeyli aktuallaşdırır.

Dissertasiyada araşdırılan problemin bir sıra məqamları ölkəmizdə və xarici dövlətlərdə bu və ya digər dərəcədə tədqiq edilmişdir. Bizcə, burada onların qısaca nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac vardır. Bununla bağlı da belə bir qruplaşdırma məqsəduyğundur:

I. Cənubi Qafqazda:

- Azərbaycanda – H.Əliyevin “Müstəqilliyimiz əbədidir”², İ.Əliyevin “İnkişaf məqsədimizdir”³ əsərlərində Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının yüksək səviyyədə olması, bunun tarixi köklərə dayanması və gələcəkdə də iki qardaş dövlətin əlaqələrinin daha da inkişafı məsələləri öz əksini tapmışdır. Bizim tədqiqatın bir sıra önəmli məqamları C.Eyvazovun sanballı və dəyərli monoqrafiyasında⁴ da əhatə olunmuşdur. Bununla bağlı olaraq da bəzi məsələlər müəllifin qruplaşdırdığı İran-Qafqaz-Azərbaycan və Türkiyə-Qafqaz-Azərbaycan üçbucaqlarında səciyyələndirilmişdir. O, həmçinin, müəyyən əlaqədar problemləri Rusiya-Qafqaz-Azərbaycan və ABŞ-Qafqaz-Azərbaycan üçbucaqları müstəvisində də nəzərdən keçirmişdir. Habelə İ.Musanın

¹ Наджафов, Г.Н. Иран и государства Южного Кавказа // – Москва: Центральная Азия и Кавказ, – 2008. №1(55), – с. 41-51.

² Əliyev, H. Müstəqilliyimiz əbədidir: [46 cildə] / H.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – с. 24. – 2008. – 504 s.

³ Əliyev, İ. İnkişaf məqsədimizdir: [87 cildə] / İ.Əliyev. – Bakı: Azər nəşr, – с. 1. – 2008. – 424 s.

⁴ Эйвазов, Д.А. Державы и регионы: системный анализ безопасности постсоветского пространства / Д.А. Эйвазов – Стокгольм: CA&CC Press, – 2015. – 320 с.

“Azərbaycanın xarici siyasəti”⁵, H.Babaoğlunun “Xarici siyasət”⁶, N.Nəsilblinin “Azerbaijan-Iranian relations: past and present”⁷ əsərləri də tədqiqatımızdan ötrü elmi–nəzəri və əməli dəyərləri ilə əhəmiyyət kəsb edirlər.

- Gürcüstanda – N.Goksel, T.Sharashenidzenin “Emerging regional powers: Turkey and Iran in the South Caucasus”⁸, V.Modebadzenin “Georgian-Turkish relations since the breakdown of Soviet Union”⁹ kimi tədqiqatlarında SSRİ-nin süqutundan sonra Türkiyə və İranın Cənubi Qafqaz regionunda fəallaşmağa səy göstərmələri, habelə Gürcüstanın həmin dövlətlərlə iqtisadi, siyasi əlaqələrini inkişaf etdirməsi araşdırılmışdır.
- Ermənistanda – A.İskəndəryanın “Кавказское соседство: Турция и Южный Кавказ”¹⁰ kitabında Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Ermənistan arasındakı sərhəd problemi araşdırılmış və bu hal iqtisadi blokada hesab olunmuşdur. Lakin zənnimizcə, qapalı sərhəd iqtisadi blokada ilə əlaqələndirilməməli və belə vəziyyət Ermənistanın təcavüzkar siyasətinin nəticəsi kimi qəbul olunmalıdır.

II. Türkiyə və İranda:

- Türkiyədə – A.Davutoğlunun “Stratejik derinlik. Türkiyenin uluslararası konumu”¹¹, A.Gürzelin “Turkey’s role as a regional and global player and its power capacity: Turkey’s

⁵ Musa, İ.M. Çağdaş beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. III hissə / İ.M.Musa. – Bakı: Bakı Universiteti, – 2011. – 776 s.

⁶Babaoğlu, H “Xarici siyasət”/H.Babaoğlu. – Bakı: “Elm” MMC, – 2019. – 325 s.

⁷ Nasibli, N. Azerbaijan-Iranian relations: past and present: [Electronic resource] / – 2016, 27 fevral. URL: <http://dspace.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/172/3/N.%20Nasibli.pdf>

⁸ Sharashenidze, T., Goksel N. Emerging regional powers: Turkey and Iran in the South Caucasus // Caucasus analytical digest, – 2011. №30, – p. 3-11.

⁹ Modebadze, V. Georgian Turkish relations since the breakdown of Soviet Union / V. Modebadze, F.M.Sayın, R. Yılmaz // Çankere Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, – 2014. №1, – Cilt 4, – s. 359-369.

¹⁰ Искандарян, А. Кавказское соседство: Турция и Южный Кавказ/ А. Искандарян – Ереван: Институт Кавказа, – 2008. – 171 с.

¹¹ Davutoğlu, A. Stratejik derinlik. Türkiyenin uluslararası konumu / A.Davutoğlu. – Ankara: Kure yayınları, – 2016. – 585 s.

engagement with other emerging states”¹², Z.Oktavın “Turkey in the 21st century. Quest for a new foreign policy”¹³ əsərlərində Türkiyənin sahib olduğu indiki geostrateji mövqeyin, tarixi mirasın, cavan əhalinin, iqtisadi və hərbi potensialın beynəlxalq və regional proseslərə təsiri baxımından mühüm əhəmiyyət daşıdığı vurğulanmışdır. Bununla belə, C.Dinçin “Turkey as a new security actor in the Middle East: beyond the slogans”¹⁴, A.Aydının “Three types of Turkish foreign policy after the cold war in the Middle East”¹⁵ tədqiqatlarında Türkiyənin qonşu dövlətlərlə münasibətlərində əsas tutulan prinsiplərin və onun region dövlətləri ilə əlaqələrinin xarakteri araşdırılmışdır. V.Kurbanın “Soğuk Savaş sonrası sosial, ekonomik və siyasal gelişmeler bağlamında Güney Kafkasya”¹⁶, Z.İmamoğlu’nun “Türkiye-Ermenistan sınırı: sosyo-ekonomik etkiler araştırması”¹⁷, R.Özbayın “Gürcistan sosyo-ekonomik yapısı. Dünya ve Türkiye ile ilişkileri”¹⁸, C.Veliyev, R.Resullu, K.Aslanlının “Azerbaycan-Türkiye: dostluk, kardeşlik ve strateji ortaklık”¹⁹ əsərləri Türkiyənin region

¹² Gürzel, A. Turkey’s role as a regional and global player and its power capacity: Turkey’s engagement with other emerging states // *Revista de Sociologia e Politica*, – 2014. №50, – Vol.22, – p. 1590-1678.

¹³ Oktav, Ö.Z. Turkey in the 21st century Quest for a new foreign policy / Ö.Z.Oktav. – New York&London: Routledge, – 2016. – 224 p.

¹⁴ Dinç, C. Turkey as a new security actor in the Middle East: beyond the slogans. // *Perceptions Journal of International Affairs*, – 2011. №2, – Vol.16, – p. 61-80.

¹⁵ Aydın, A. Three types of Turkish foreign policy after the cold war in the Middle East // *The Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences of Suleyman Demirel University*, – 2013. №3, – Vol.18, – p. 475-495.

¹⁶ Kurban, V. Soğuk Savaş sonrası sosial, ekonomik ve siyasal gelişmeler bağlamında Güney Kafkasya / V.Kurban, Ö.Beşikçi, E.Çoban – İzmir: İksad Publishing House, –2021. – 628 s.

¹⁷ İmamoğlu, Z. Türkiye-Ermenistan sınırı: sosyo-ekonomik etkiler araştırması / Z.İmamoğlu, C.Nuhrat, H.N.Özgen, B.Soybilgen – İstanbul: APA UNIPRINT BASIM, – 2014. – 101 s.

¹⁸ Özbay, R.D. Gürcistan Sosyo-ekonomik yapısı. Dünya ve Türkiye ile ilişkileri / R.D.Özbay – İstanbul: – 2014. – 322 s.

¹⁹ Veliyev, C. Resullu R., Aslanlı K. Azərbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık / C.Veliyev, R.Resullu, K.Aslanlı – Ankara: Berikan yayınları, –

ölkələri ilə münasibətlərinin təhlili baxımından xüsusi önəm kəsb edir.

- İranda – M.Arjmandın “Iran and Turkey in the South Caucasus: competition and cooperation”²⁰ əsərində Türkiyə və İranın Cənubi Qafqazdakı maraqlarının toqquşan məqamları təhlil edilmişdir. A.Lashaki “The roots of tension in South Caucasus. The case of Iran-Azerbaijan relationship”²¹ araşdırmasında Cənubi Azərbaycan məsələsini və Xəzərin hüquqi statusu kimi problemləri xüsusi qabartmışdır. H.Al-Shboul “Iran’s foreign policy and the balance of power in the region”²², K.Bargezar “Iran and the Shiite crescent: myths and realities”²³ kimi əsərlərdə İranın Orta Şərq siyasətində pragmatizmin ön planda olmasına diqqət yetirilmişdir.

III. Rusiyada – E. Qaberin “Политика Турции на Кавказе и в Центральной Азии в постсоветский период”²⁴ və A.V.Qlazovanın “Внешнеполитические инициативы Турции на Южном Кавказе: успех или неудача?”²⁵ kimi əsərlərini nəzərdən keçirdikdə həmin tədqiqatların

2012. – 219 s.

²⁰ Arjmand, M.J.J. Iran and Turkey in the South Caucasus: competition and cooperation // Journal of Iran and Central Eurasia Studies, – 2018. №1, – Vol.1, – p. 15-31.

²¹ Lashaki, A.B. The roots of tension in South Caucasus. The case of Iran-Azerbaijan relationship / A.B.Lashaki, M.R. Goudarzi, D.Amraci // Journal of politics and law, – 2013. №4, – Vol.6, – p. 141-149.

²² Al-Shboul, H.A., Al-Rawashdeh, M.S. Iran’s foreign policy and the balance of power in the region // Journal of Politics and Law, – 2013. №4, – Vol. 6, – p. 200-209.

²³ Bargezar, K. Iran and the Shiite crescent: myths and realities // Brown journal of World affairs, – 2008, Vol.XV, – Issue.1, p. 87-99.

²⁴ Габер, Е. Политика Турции на Кавказе и в Центральной Азии в постсоветский период // – Москва: Центральная Азия и Кавказ, – 2011. №3, – Том 14, – с. 159-170.

²⁵ Глазова, А.В. Внешнеполитические инициативы Турции на Южном Кавказе: успех или неудача? // – Москва: Проблемы национальной стратегии, – 2011. №1(6), – с. 66-81.

xarici aktorların regiona dair siyasətinin öyrənilməsinə fayda verdiyini görürük.

- IV. Qərbdə – P.Champain “From war economies to peace economies in the South Caucasus”²⁶, J.Mac Dougall “Post-soviet strategic alignment: the weight of history in the South Caucasus”²⁷, T.German “Regional cooperation in the South Caucasus. Good neighbours or distant relatives”²⁸ və s. tədqiqatlarında isə SSRİ-nin süqutundan sonra regionda yaranan iqtisadi, siyasi vəziyyət öyrənilmişdir. Bu zaman region dövlətlərinin məlum qonşu ölkələrlə əlaqələri bəzi nəzəri baxışlar bucağından dəyərləndirilmişdir. Cənubi Qafqaz dövlətlərinin qonşu dövlətlərlə münasibətlərinin nəzəriyyələr prizmasından təhlilini vermişlər.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Araşdırmanın obyektini Türkiyə və İranın Cənubi Qafqaza dair çağdaş geostrategiyaları təşkil edir. Tədqiqatın predmetinə isə onların müasir Cənubi Qafqaz siyasətinin hədəfləri, gerçəkləşdirilmə potensialı, qarşılaşdığı problemlər və perspektivlər aid edilə bilər.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiyanın yazılmasında başlıca məqsəd Türkiyə və İran dövlətlərinin çağdaş Cənubi Qafqaz siyasətini müqayisəli təhlil əsasında araşdırmaqdan ibarətdir.

Belə bir məqsəddən irəli gələn vəzifələri isə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq və ifadə etmək olar. Türkiyə və İranın:

- müasir dünya siyasətindəki yeri-rolunun və beynəlxalq münasibətlərə təsiretmə potensiallarının qısaca açıqlanması;

²⁶ Champain, P. From war economies to peace economies in the South Caucasus / P.Champain, D.Klein, N.Mirmanova – Economy and conflict research group of the South Caucasus, – Pensord: International alert, – 2004. – 242 p.

²⁷ Mac Dougall, J.C. Post-soviet strategic alignment: the weight of history in the South Caucasus: / Phd dissertation Georgetown University / – Washington, 2009. – 312 p.

²⁸ German, T. Regional cooperation in the South Caucasus Good neighbours or distant relatives / T.German. London & New York: Routledge, – 2012. – 187 p.

- regional siyasətə və proseslərə verdikləri önəmin dəyərləndirilməsi;
- Cənubi Qafqaza aid maraqlarının kəşifən və toqquşan məqamlarının tədqiq olunması;
- regionla bağlı geostrategiyalarının başlıca məramlarının müəyyənləşdirilməsi (bu kontekstdə də regiona qayıdış, yeni osmançılıq, islam inqilabının ixracı və s. məsələlərin nəzərdən keçirilməsi);
- region dövlətləri ilə münasibətlərin araşdırılması (əsasən də, anlaşma və qarşıdurma hallarının səbəbləri, qruplaşma meyilləri və digər problemlərin öyrənilməsi);
- bölgəyə dair geosiyasətlərini əngəlləyən amillərin araşdırılması (bununla əlaqədar olaraq da, bölgədaxili problemlərin və çoxsaylı qeyri-regional aktorların maraqlarının səciyyələndirilməsi. Habelə, bu iki respublikanın regionla bağlı siyasətinin perspektivlərinə dair baxışların qarşılaşdırılması).

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işinin əhatə etdiyi məsələlərin araşdırılması zamanı istifadə olunan tədqiqat üsulları ilə bağlı bunlar vurğulana bilər:

- TC və İİR-in regional-beynəlxalq proseslərə nüfuzetmə potensialı, onların Cənubi Qafqazdakı maraqlarının uzlaşan və toqquşan məqamları, region dövlətləri ilə əlaqələrinin xarakteri məsələləri sistemli yanaşma və müqayisəli təhlil metodları ilə araşdırılmışdır;
- regiondaxili problemlər, xarici aktorların Cənubi Qafqazdakı proseslərdə iştirakı, İİR-lə TC-nin bölgəyə dair siyasətlərinin gələcəyi ilə bağlı baxışlar məntiqi-tənqidi dəyərləndirmə və faydalı polemika üsulları ilə tədqiq edilmişdir;
- dissertasiyanın elmi nəticələrinin ümumiləşdirilməsi isə rəşional-obyektiv yanaşma metodu ilə aparılmışdır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Cənubi Qafqazın geostrateji mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri, nəqliyyat dəhlizlərinin üzərində yerləşməsi müasir dünya siyasətində onun rolunu artıran amillərdir.

2. SSRİ-nin süqutundan sonra Türkiyə və İranın regional nüfuzetmələrinə imkan yaradan yeni geosiyasi şərait formalaşmışdır.
3. Hər iki dövlətin Cənubi Qafqazda rolunu nəzərdən keçirdikdə İİR və TC-nin regional siyasətlərindəki cüzi oxşar məqamlar və, əsasən də, kəskin fərqli maraqlar, yönlər və nəticələrin olduğu təsbit olunur.
4. Dini, etnik, dil yaxınlığı, milli maraqlar nöqtəyi-nəzərdən Azərbaycan-Türkiyə və pragmatik diplomatiya, realpolitik yanaşma baxımından isə İran-Ermənistan strateji tərəfdaşlıqlarının yaranması zərurəti baş vermişdir.
5. Qeyri-regional aktorların: böyük dövlətlərin (ABŞ, Çin, Rusiya) və birliklərin (NATO, Aİ) regiondakı geostrategiyaları Türkiyə ilə İranın Cənubi Qafqazda fəal və təkbaşına xarici siyasət yürütməsinə mane olur.
6. Azərbaycanın 44 günlük zəfərli Vətən (İkinci Qarabağ) müharibəsi TC ilə İİR-in Cənubi Qafqaz siyasətinə fərqli təsir göstərmişdir.
7. Beynəlxalq münasibətlər sistemində və regionda baş verən və proqnozlaşdırılan hadisələr nöqtəyi-nəzərindən TC və İİR-in Cənubi Qafqaz siyasətinin gələcək perspektivlərinin fərqli olacağına dair baxışlar irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bizcə, aşağıdakılar dissertasiyanın elmi nəticələri və qənaətləri sayıla bilər:

- aparılan araşdırmalara əsasən TC və İİR-in dünya siyasətinə və regional proseslərə təsir potensialları ilə bağlı belə bir diqqətçəkici siyasi-diplomatik düsturun və, habelə, bəzi sxemlərin tərəfimizdən tərtibi: $G \text{ (güc)} = a) \text{ ərazi} + b) \text{ əhali} + c) \text{ iqtisadi qüvvə} + d) \text{ hərbi qüdrət}$;
- Türkiyə və İran dövlətlərinin regional güclər sayılmaları ilə bağlı elmi mübahisələrə gətirilən aydınlıq;
- TC-nin Cənubi Qafqaz siyasətində üstün tutulan pragmatik diplomatiya və onun nəticələrinə aid əsaslandırılmış ümumiləşdirmələr, sistemləşdirmələr;

- İİR-in Cənubi Qafqaza (xüsusilə də, Azərbaycan dövlətinə) dair siyasətinin səbəbləri və yekunları ilə əlaqədar obyektiv dəyərləndirmə;
- TC və İİR-in regiondakı çoxşaxəli münəqişələrin həllinə dair fərqli maraqları və mövqelərinin təhlili;
- Cənubi Qafqazın müxtəlif daxili və kənar mənbələrdən qaynaqlanan problemlərinin həllindən ötrü təklif olunan tövsiyələr paketi (Bu paketdə regiona yaradılan təhlükələr bloklar formasında vurğulanır: a) siyasi-hərbi sahələrdə: həll olunmayan münəqişələr, Rusiyanın regionda hərbi iştirakı; b) iqtisadi-enerji istiqamətlərində: bağlı sərhədlər, qadağa, Ermənistanın özünütəcridi, Rusiyanın resurslarından asılılıq və s. Habelə, paket bu problemlərin həllinə yönəlik təklif və tövsiyələri də ehtiva edir. Məsələn: regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi; azad iqtisadi zonaların təşkili; xalqlararası münasibətlərin normallaşdırılması; Rusiyanın çoxyönlü təsir imkanlarının azaldılması və tədricən heçə endirilməsi və s. Ən başlıcası da paket İİR ilə TC-nin Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində dəyərləndirilir).

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. O, Türkiyə və İranın xarici siyasətini tədqiq edən mütəxəssislər üçün yararlıdır. Həmçinin, araşdırmanın nəticələrindən Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeni tədqiqatların aparılması və elmi işlərin yazılması üçün istifadə oluna bilər. Dissertasiyanın nəzəri və faktiki materialı tədris prosesindən ötrü də faydalıdır.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas nəticələri müəllifin çap olunmuş məqalələrində öz əksini tapmışdır. Belə ki, müəllifin iki respublika və iki beynəlxalq konfranslardakı məruzələri elmi məqalə (2-i xaricdə, yəni Niderlandda və Türkiyədə) kimi çap olunmuşdur. Həmçinin, 5 elmi məqalə (1-i xaricdə – Qazaxıstanda) AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda nəşr olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Bakı Dövlət Universitetinin “Diplomatiya və müasir integrasiya prosesləri” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya

giriş, üç fəsil, doqquz paraqraf, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 262200 işarədən ibarətdir. Həmçinin, dissertasiya işinin struktur bölmələri üzrə həcmi aşağıdakı kimidir:

- Titul səhifəsi 313 işarə;
- Mündəricat 1238 işarə;
- Giriş 14405 işarə;
- Dissertasiyanın əsas məzmunu 206946 işarə, habelə I fəsil 86883, II fəsil 68689, III fəsil 51374 işarə;
- Nəticə 8391 işarə.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin **“Giriş”** hissəsində tədqiqat mövzusunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi təhlil edilmişdir. Habelə, tədqiqatın obyekti, predmeti, məqsəd və vəzifələri, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar və elmi yeniliyi qeyd olunur. Bununla yanaşı, tədqiqat işində istifadə olunan metodlar, onun nəzəri və praktiki əhəmiyyəti əsaslandırılmış, aprobasiya və strukturu haqqında məlumat verilmişdir. **“Müasir dünya siyasətində Türkiyə ilə İranın yeri və rolu”** adlanan I fəsil 3 yarım-fəsildən ibarətdir. **“Beynəlxalq proseslərə nüfuzetmə potensialı”** adlanan birinci yarım-fəsildə Türkiyə və İranın dünya siyasətində yeri və təsirini araşdırmaqdan ötrü G (güc) = a) ərazi + b) əhali + c) iqtisadi potensial + d) hərbi qüdrət kimi siyasi-diplomatik düstur tərtib edilmişdir. Bildiyimiz kimi, Türkiyə: a) Aralıq, Egey və Qara dəniz ilə əhatə olunubdur, b) Asiya, Afrika və Avropanın kəsişməsində yerləşibdir, c) Bosfor və Dardanel boğazlarına nəzarət edir, d) Avropanın Xəzər hövzəsi və Mərkəzi Asiya ilə enerji əlaqələrinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır, e) NATO-nun cənub dayağı rolunda çıxış edir.²⁹

²⁹ Bağcı, H. Changing geopolitics and Turkish foreign policy: [Electronic resource] / — 2015, 10 sentyabr. URL: http://edoc.bibliothek.uni-halle.de/servlets/MCRFileNodeServlet/HALCoRe_cle_rivvate_00004940/IILP_06_09_Bagci_Changing_Geopolitics_and_Turkish_Foreign_Policy.pdf

Habelə, cavan və artan əhaliyə malikdir. Bununla yanaşı, iqtisadi qüdrətini gücləndirməyə çalışır və dünya iqtisadiyyatında aparıcı rol tutmağa iddia edir. 2011-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyəti 8,5 %-lik artımla Çindən sonra iqtisadi artıma görə dünyada ikinci yerdə olmuşdur. Türkiyə, həmçinin, hərbi sferaya büdcədən kifayət qədər vəsait ayırır. Türkiyənin TCG hərbi gəmisi, Bayraktar, Kızılelma pilotsuz uçuş aparatları bütün dünyada məşhurdur.

İran xarici siyasətinin formalaşmasına təsir edən bir sıra faktorlar vardır:

- İranın coğrafi ərazisi. İran Mərkəzi Asiya ilə ümumi sərhədlərə malikdir və Oman körfəzi, Hörmüz boğazına nəzarət edir. İran Avrasiyanın mərkəzində yerləşir və Fars körfəzi və Xəzər dənizi kimi iki zəngin resurslu yerə çıxışı vardır. İran Yaxın Şərq tarixində imperial güc kimi mühüm rol oynamışdır. Həmçinin, dünyanın ən böyük təbii qaz istehsalçılarından biridir.

- İnsan faktoru (demoqrafik). Aparılan təhlillərə əsasən 2030-cu ildə İran əhalisi körfəz ölkələrinin ümumi əhalisindən çox olacaq. Nəticədə, İran əhali göstəricisinə görə digər ölkələr arasında üstünlüyə malik olacaq.

- İqtisadi faktor. İranın zəngin enerji resursları onun xarici siyasətində mühüm təsiredici faktor kimi istifadə olunur. İran neft ehtiyatlarına görə dünyada IV yeri tutur. OPEC daxilində isə Səudiyyə Ərəbistanından sonra II böyük neft istehsalçısıdır. Rusiyadan sonra isə İran təbii qaz ehtiyatlarına görə dünyada II yeri tutur.³⁰

İran İslam Respublikası hərbi sahəyə də kifayət qədər vəsait ayırır və nüvə silahı istehsalında ısrarlıdır. Nüvə silahı ilə onun çəkəndirmə hədəfləri vardır, yəni öz qonşularına təsir etmək, ABŞ-ın regiondakı rolunu zəiflətmək istəyir.

Göründüyü kimi, hər iki dövləti beynəlxalq proseslərdə aktiv oyunçu hesab etmək olar. Sadəcə olaraq, Türkiyə dünya siyasətində konstruktiv, İran isə destruktiv rol oynayır.

³⁰ Al-Shboul, H.A., Al-Rawashdeh, M.S. Iran's foreign policy and the balance of power in the region // Journal of Politics and Law, – 2013. №4, – Vol. 6, – p. 200-209

“Regional problemlərin həllinə təsir imkanları” adlanan ikinci yarımfəsildə Türkiyə və İranın Yaxın Şərq regionunda əsas strateji maraqları, siyasətləri, istifadə etdikləri vasitə və metodlar və region dövlətlərinin onlara qarşı mövqeyi öz əksini tapmışdır. Türkiyənin əsas strateji məqsədləri kimi 1) ABŞ və NATO ilə müqayisədə müstəqil regional güc kimi öz rolunu təsdiqləmək, 2) İslam dünyasında liderlik mövqeyi qazanmaq, 3) regionda iqtisadi liderlik əldə etmək, 4) Rusiya və İranın regional təsirini inkar etmək, 5) müstəqil Kürdistanın yaranmasının qarşısını almaq, 6) effektiv müsəlman demokratik liderlik modeli kimi Türkiyəni irəlilətməyi qeyd edə bilərik.

İranın Yaxın Şərq siyasətinə nəzər salanda onun əsas strateji maraqlarının aşağıdakılardan ibarət olduğunu müşahidə etmək olar: 1) inqilabı dəstəkləmək və yaymaq, 2) regional hegemonluğa nail olmaq, 3) ABŞ və İsraili Yaxın Şərqdən çıxartmaq, 4) müsəlman dünyasını idarə etmək, 5) Səudiyyə Ərəbistanı rejimini dəyişdirmək.³¹

Türkiyə və İranın regional siyasətini nəzərdən keçirərkən qeyd etmək lazımdır ki, onların müttəfiqləri fərqlidir və müttəfiqlərə qarşı münasibətdə öz rolunu gücləndirmək üçün istifadə edilən vasitələr və metodlar müxtəlifdir. Belə ki, Türkiyə “model ölkə”, demokratiyanın inkişafı, iqtisadi əlaqələrin güclənməsi, harmoniyaya xüsusi önəm verirsə, İran şüəlik ayparası, terror təşkilatlarını maliyyələşdirmək üsullarından istifadə edir.

2025-ci ilin iyun ayında İsrailin İrana raket hücumu nəticəsində İranın hərbi infrastrukturuna güclü zərbə dəymişdir. ABŞ-ın husilərə hücumu, İsrailin Livan və Qəzzəyə hücumu, Suriyada müttəfiqi B.Əsəd rejiminin devrilməsi isə onun regiondakı proksi qüvvələrini zəiflətməmişdir.

2026-cı ilin 28 fevralında isə ABŞ və İsrail İrana qarşı daha irimiqyaslı əməliyyatlara başladı. Ali dini lider Ə.Xamenei və digər

³¹ U.S. grand strategy: destroying ISIS and Al-Qaeda: [Electronic resource] / – 2016, 23 noyabr. URL: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/PLANEX%20Report%202%20FINALFINAL.pdf>

yüksək rütbəli vəzifəli şəxslər qətlə yetirildi. İranın hərbi obyektlərinə ciddi zərbə vuruldu. Nəticədə, İran İsrailə yanaşı, ABŞ hərbi bazalarının yerləşdiyi Yaxın Şərq dövlətlərinə qarşı da hərbi əməliyyatlara başladı. Bütövlükdə, İran İsrail, Bəhreyn, İraq, İordaniya, Küveyt, Oman, Qətər, Səudiyyə Ərəbistanı, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Kipr, Türkiyə və Azərbaycana qarşı PUA hücumları etmişdir.

Lakin hər iki dövləti regional güc hesab etmək olar. Çünki onlar regionun bir hissəsidirlər və öz mənafeələrinə uyğun siyasət yürüdürlər, təhlükəsizlik məsələlərində fəal iştirak edirlər. Hər iki dövlət regionda aparıcı, lider roluna iddia edir və regional məsələlərdə güclü təsirə malikdirlər. Bunun üçün TC və İİR kifayət qədər resurs və potensiala malikdir.

“Cənubi Qafqazda uzlaşan və toqquşan maraqlar” adlanan üçüncü yarımfəsilə qeyd olunmuşdur ki, Türkiyə və İranın buradakı siyasəti fərqlənir. Çox cüzi üst-üstə düşən məqamlar vardır: 1) regional sülhün və sabitliyin qorunması, 2) qeyri-region dövlətlərinin Cənubi Qafqazda güclənməsinə imkan verməmək. Lakin, əsasən, ziddiyyət təşkil edən məqamları müşahidə etmək mümkündür. Bunları isə belə qruplaşdırmaq olar: 1) Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə münasibətlərin xarakteri, 2) regional münaqişələrə yanaşma, 3) enerji və nəqliyyat layihələrinə fərqli münasibət.

Türkiyə və İranın region ölkələri ilə münasibətlərini təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, Türkiyənin Azərbaycan və Gürcüstanla münasibətləri müsbət, Ermənistanla isə mənfidir. İran isə Ermənistan və Gürcüstanla müsbət, Azərbaycanla mənfi əlaqələrə sahibdir. I və II Qarabağ müharibəsi ərəfəsində və sonrasındadır. Türkiyə Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləmişdir. 2021-ci ilin 15 iyununda imzalanan Şuşa Bəyannaməsi ilə isə Türkiyə və Azərbaycan arasında münasibətlər strateji müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bəyannamə bunları özündə ehtiva edir: 1) tərəflər suverenlik, ərazi bütövlüyü, müstəqillik prinsiplərini əsas götürərək müttəfiqlik münasibətlərini inkişaf etdirirlər, 2) Türkiyə-Rusiya birgə monitorinq mərkəzi yaradılır, 3) ATƏT, BMT, Avropa Şurası, TDT, İƏT kimi təşkilatlarda bir-birlərinə dəstək göstərirlər, 4) tərəflərdən birinin ərazisinə üçüncü dövlət hücum edəcəyi təqdirdə bir-birlərinə

yardım edirlər, 4) müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq edirlər, 5) Cənub Qaz Dəhlizinin effektiv icrası üçün koordinasiyalı fəaliyyət göstərilir, 6) Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizində səmərəliliyin yüksəldilməsi üçün əməkdaşlığı gücləndirirlər, 7) Zəngəzur dəhlizi və Naxçıvan-Qars dəmiryolunun tikintisi sahəsində qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsini bildirirlər, 8) terror, kütləvi qırğın silahları, mütəşəkkil cinayətkarlıq və s. hallara qarşı mübarizədə əməkdaşlığı inkişaf etdirirlər, 9) 1915-ci il hadisələri ilə əlaqədar arxivlərin açılmasını dəstəkləyirlər və s.³² İran isə hər zaman öz müttəfiqi Ermənistanın yanında olmuşdur. Habelə, Türkiyə regionunda enerji-nəqliyyat layihələrinin icrasında və burada mühüm tranzit rola malik olmaqda maraqlıdır. Habelə, 3 ölkə arasında hərbi əlaqələr də inkişaf etdirilir. “Qafqaz qartalı – 2024” adlı Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan ölkələrinin xüsusi təyinatlılarının birgə təlimi üçtərəfli hərbi əməkdaşlığın bariz nümunələrindən biridir.

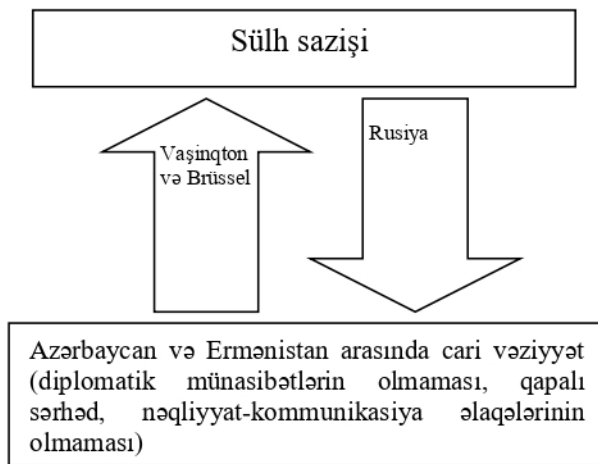
İran isə birmənalı olaraq Qərbin regionunda layihələr icra etməsini qəbul etmir. Göründüyü kimi, hər iki dövlətin Cənubi Qafqazla bağlı öz maraq və planları vardır. Burada eyni və fərqli məqamları müşahidə etmək olar. Bu da təbiiyədir. Çünki hər bir dövlət istənilən sahədə siyasət yürüdərkən öz milli maraqları prizmasından çıxış edir. Milli maraqlar isə dövlətin təhlükəsizliyinin mühüm şərtidir. Ümumilikdə, xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə və İran Cənubi Qafqaz regionunda öz mövqelərini gücləndirməyə çalışsalar da, regionda tam əsaslı çəkiyə malik dövlətlər deyillər.

Belə ki, Ermənistan-Azərbaycan arasında sülh sazişinin imzalanması istiqamətində danışıqlar Moskva, Brüssel və Vaşinqton formatlarında aparılmışdır. Qərb sülhə can atsa da, Rusiya bu prosesə mane olmuşdur. Çünki, Rusiya bilir ki, sülh sazişinin əldə edilməsi onun Cənubi Qafqaz regionunda mövqeyinin zəifləməsi deməkdir.

Bunu fizika elmində olan iş düsturu ilə də izah etmək olar: İş = Qüvvə x Məsafə

Yəni, Vaşinqton və Brüssel sülh danışıqları formatında 1 metr irəliyə doğru əldə olunmuş nəticələri Moskva 1 metr geriye çəkir. Bununla da görülmüş iş sifirə bərabər olur.

³² https://az.wikipedia.org/wiki/Şuşa_Beyannamesi

Şəkil 1. Azərbaycan-Ermənistan arasında sülh sazişinin imzalanması prosesinin təsviri

Mənbə. Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycan haqlı olaraq bəyan etmişdir ki, Ermənistanın Konstitusiyasında dəyişikliklər ediləcəyi və Minsk Qrupunun ləğv olunacağı təqdirdə sülh sazişinin imzalanmasını qəbul edəcəkdir. Ermənistan da bu şərtləri qəbul etmiş və 2025-ci ilin 13 martında sülh sazişinin bütün bəndləri üzrə tərəflər arasında razılıq əldə olunmuşdur. Lakin Rusiya bu prosesə mane törətməyə səy göstərmişdir. Buna baxmayaraq, 2025-ci ilin 8 avqustunda Vaşinqtonda Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası arasında “Sülhün və dövlətlərarası münasibətlərin təsis olunması haqqında Saziş” imzalanmışdır. Habelə, ATƏT-in Minsk Qrupunun ləğvi ilə əlaqədar Azərbaycan və Ermənistan Xarici işlər nazirləri birgə müraciət imzalayırlar. Ermənistan Respublikası “Beynəlxalq Sülh və Rifah naminə Tramp Marşrutu” (TRIPP) layihəsi üçün ABŞ və müəyyən edilmiş üçüncü tərəflərlə əməkdaşlıq etməyə razılıq vermişdir. Bu marşrut Azərbaycanın Naxçıvanla birbaşa əlaqəsinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır və Orta Dəhlizin vacib hissəsini təşkil edir. Əslində, Azərbaycan və Ermənistan arasında sülhün bərqərar olması hər iki dövlətin maraqlarına xidmət edir. Xüsusilə, Ermənistan iqtisadi blokadadan çıxmış olacaq və Türkiyə

ilə sərhədləri açılacaqdır. İqtisadi, kommunikasiya əlaqələr baxımından da həm hər iki region dövləti, həm qərb, həm də Türkiyə bununla iqtisadi qazanc əldə etmiş olacaq. Bunun nəticəsidir ki, Türkiyə də sülhün təmin olunmasının fəal tərəfdarıdır və nəticədə, Rusiyanın regionda rolunun zəifləməsi fonunda Türkiyə öz mövqeyini xeyli gücləndirmişdir. Bundan əlavə, BMT nizamnaməsi və 1991-ci il Almatı Bəyannaməsinə uyğun olaraq tərəflər bir-birinin ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmalı və güc tətbiqindən imtina etməlidirlər. Bütövlükdə, bunları qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə və İran regionda güclənməyə səy göstərir və bunu İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra daha aydın müşahidə etmək mümkündür. Həm İran, həm də Türkiyə iqtisadi və siyasi təsir vasitələrindən istifadə edirlər və onların Cənubi Qafqaz dövlətlərinə dair siyasəti bir-birindən fərqlənir.

“Cənubi Qafqaza dönüş strategiyaları: başlıca hədəflər, vasitələr və üsullar” adlanan II fəsil 3 yarımfəsildən ibarətdir. **“Türkiyə: yeni osmançılıq və pragmatik diplomatiya”** yarımfəslində SSRİ-nin süqutundan sonra regionda Türkiyənin siyasəti üçün əlverişli geosiyasi şəraitin yaranması qeyd olunur.

Türkiyənin regionda rolunun güclənməsini bəzən yeni osmançılıq kimi qəbul edirlər. Lakin bu, birincisi, Türkiyənin Cənubi Qafqazda mövqeyinin artması onun daxilində baş verən iqtisadi yüksəliş və demokratiyanın güclənməsi ilə bağlı olmuşdur. İkincisi, bu, regional və qlobal səviyyədə baş verən hadisələrə cavab vermək, problemlərin həllində aktiv iştirak etmək, özünün əlverişli geostrateji və coğrafi mövqeyindən istifadə etmək kimi ünsürlərdən irəli gələn pragmatik siyasətin yürüdülməsinin nəticəsidir.

Türkiyənin Cənubi Qafqaza dönüşü strategiyasını təhlil edərkən aşağıdakı mülahizələri önə çəkmək lazımdır:

- Bu strategiya 1990-cı illərdə demək olar ki, yox idi. Türkiyə həmin zamanda dil, din amillərinə xüsusi önəm verirdi. Əsasən, 2000-ci illərdən sonra Türkiyə xarici siyasətində Cənubi Qafqaz vektoruna önəm verməyə başlayır.

- Bu, ƏİP iqtidarının siyasi dəsti-xəttinin nəticələrinə əsasən baş vermişdir. Belə ki, Türkiyə xarici siyasətində “çoxölçülü xarici siyasət”, “model ölkə”, “mərkəz dövlət”, “tarixi məsuliyyət”

prinsipləri əsas götürülür ki, bu da regionda Türkiyə Cümhuriyyətinin aktiv siyasət yürütməsinə aparır.

- Türkiyənin regional siyasəti tamamilə pragmatik xarakter daşıyır.

- Türkiyə regiona daxil olsa da, bu, hələlik tam liderlik deyil.

“İran: xarici siyasətin Cənubi Qafqaz istiqaməti” adlanan yarımfəsildə SSRİ-nin süqutundan sonra İranın Cənubi Qafqaza maraq göstərməsinin bir sıra səbəbləri təhlil edilmişdir.

İran üçün Qafqazın əhəmiyyəti 4 əsas amilə əsaslanır.

- Mədəni-tarixi, etnik amillər. İran Qafqazda yaşayan etnik qruplarla dərin tarixi, mədəni əlaqələrə malikdir. Düzdür, SSRİ dövründə bu əlaqələr inkişaf etdirilməsə də, SSRİ-nin süqutundan sonra bu əlaqələr İranın xarici siyasətində mühüm yer tutur.

- İqtisadi amillər. Qafqaz İranı Rusiya və Avropaya birləşdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. SSRİ-nin süqutundan sonra enerji məsələləri və İranın Cənubi Qafqaz ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının gücləndirilməsi məsələləri ön plana çıxmışdır.

- Siyasi və təhlükəsizlik amilləri. İran Qafqaza qonşu dövlətdir və orada baş verən proseslərə biganə qala bilməz. Çünki regionda baş verən proseslər İranın da təhlükəsizliyinə təsir edir.

- Xəzər dənizinin hüquqi statusu. Xəzər dənizi həm iqtisadi, həm də siyasi-təhlükəsizlik baxımından İran İslam Respublikasının maraqları dairəsindədir. Məhz bu baxımdan İran Xəzər dənizində xarici aktorları qəbul etmir.

Cənubi Qafqazı “dövlət təhlükəsizliyi zonası” adlandıran İran İslam Respublikası da yuxarıda qeyd olunan səbəblərə görə regionda öz rolunu və nüfuzunu gücləndirməyə cəhd göstərir.

- İran üçün Cənubi Qafqaz öz təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərdən vacib regiondur;
- İranın Cənubi Qafqaz siyasəti tamamilə pragmatik xarakter daşıyır. Yəni burada dini, etnik amillərə yer yoxdur. Bunu onun region dövlətləri ilə münasibətlərinin təhlilindən müşahidə etmək olur.
- İran regiona xarici aktorların gəlişini qəbul etmir.

“Türkiyə və İranın region dövlətləri ilə münasibətlərinin xarakteri” adlanan üçüncü yarımfəsildə TC və İİR-in Azərbaycan,

Gürcüstan və Ermənistanla siyasi, iqtisadi, hərbi əlaqələri nəzərdən keçirilir.

Aparılan təhlillər əsasında aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir: Türkiyənin region dövlətləri ilə əlaqələri – Azərbaycanla müsbət (+), Gürcüstanla müsbət (+), Ermənistanla mənfi (-) səviyyədədir. Azərbaycanla və Gürcüstanla iqtisadi, siyasi, mədəni, hərbi sferalarda əlaqələr inkişaf etdirilir. Ermənistan isə apardığı işğalçı siyasəti nəticəsində bu əlaqələrdən məhrum olunmuş vəziyyətdə qalmışdır.

İranın region dövlətləri ilə əlaqələri – Azərbaycanla mənfi (-), Ermənistanla (+), Gürcüstanla (+) xarakter daşıyır. Paradoksal görünsə də, İranın müsəlman ölkəsi olan Azərbaycanla münasibətləri heç də qənaətbəxş deyil. Onun regionun xristian ölkələri ilə münasibətləri daha çox inkişaf etdirilib ki, bu da realpolitikin əlamətləridir.

Deməli, Türkiyə və İrana münasibətdə regional balans saxlanılmışdır. Belə ki, hər iki dövlət region ölkələri ilə münasibətləri fonunda 2 müsbət, 1 mənfiyə malikdir. Beləliklə, regionda təsir tam olaraq birinin əlinə keçmir.

“Türkiyə və İranın Cənubi Qafqaz siyasətinə maneələr: daxili və xarici amillər” adlanan üçüncü fəsil 3 yarımfəsildən ibarətdir. **“Regiondaxili vəziyyət və problemlər”** adlanan birinci yarımfəsil Cənubi Qafqaz dövlətlərinin problemlərindən bəhs edilir. Regionda siyasi, iqtisadi, hərbi problemlər, çoxsaylı münaqişələr mövcuddur. Bununla belə, xarici aktorlar da regiona müdaxilə edir.

Belə ki, həll olunmamış münaqişələr, region ölkələrində hərbiləşmə prosesinin sürətlənməsi, Rusiyanın regionda hərbi iştirakı, qaçqınlar və məcburi köçkünlər probleminin tam həll edilməməsi, sivil inteqrasiyanın qənaətbəxş səviyyədə olmaması, Ermənistanın regional layihələrdən kənarda qalması, yüksək texnologiya sahələrinin zəif inkişafı, enerji qiymətlərinin stabil olmaması, bərpa olunan enerji sektorunun inkişaf etdirilməməsi və s. kimi problemlər mövcuddur.

Göründüyü kimi regionda mövcud olan problemlər Cənubi Qafqaz ölkələrinin inkişafına və ümumi təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasına mane olur. Ümumiləşdirmə əsasında belə bir formul

tərtib etmək mümkündür. Yəni, əsasən daxili problemlər, regiondakı münaqişələr, xarici aktorların müdaxilə söyləri Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyinə ciddi təsir göstərir.

Beləliklə, regiondakı mövcud problemlər:

- çoxsaylı münaqişələrin mövcudluğu;
- müxtəlif sahələrdə çatışmazlıqların olması;
- xarici aktorların regiondakı maraqları və bu maraqların toqquşmasıdır.

Problemləri həll etmək üçün bunlar edilməlidir:

- münaqişələr həll edilməlidir;
- ümumi maraqlar inkişaf etdirilməlidir.

Regiondakı problemlərin TC və İİR-in Cənubi Qafqaz siyasətinə yaratdığı əngəlləri təhlil edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, bunlar:

- TC və İİR-in sərhəddində münaqişələrlə zəngin zolaq yaradır;
- onların təhlükəsizliyinə problemlər yaradır;
- regional layihələrin icrası üçün əlavə çətinliklər yaradır;
- mövcud durumdan xarici aktorlar istifadə edib regiona nüfuz edir.

“Böyük dövlətlərin geostrategiyaları” adlanan ikinci yarımfəsildə ABŞ, Rusiya, Çin kimi dövlətlərin və Aİ, NATO kimi qurumların regiona dair siyasətləri, maraqları və fəaliyyət istiqamətləri nəzərdən keçirilir.

Aİ və Cənubi Qafqaz ölkələri arasında münasibətləri formalaşdıran faktorlara aşağıdakılar aiddir:

1. Aİ-nin enerji problemləri və yeni alternativlər axtarması. Aİ və Cənubi Qafqaz dövlətləri arasında münasibətlərin inkişafında əsas rol oynayan ilkin faktor enerji amilidir.
2. Cənubi Qafqaz ölkələrində nəqliyyat xətləri və onların Aİ üçün əhəmiyyəti. Aİ-nin ehtiyacı olduğu enerji resurslarının təhlükəsiz şəkildə nəqli üçün nəqliyyat xətləri də böyük əhəmiyyət daşıyır.
3. Təhlükəsizlik məsələləri. Aİ regiondakı münaqişələrin alovlanaraq onun daxilində separatist hərəkətlərin baş qaldırmasından narahatdır.

Çin regionda sabitliyin tərəfdarı olsa da, Cənubi Qafqazda münaqişələrin həllində vasitəçi rolu oynamaq fikrində deyil.

Çinin regiondakı maraqları onun xarici siyasət hədəflərindən qaynaqlanır. Buna da yeni xammal mənbələrinə çıxış, Çin şirkətləri üçün yeni bazarlar əldə etmək və Çinin ətrafında stabil mühit yaratmaq daxildir.

Cənubi Qafqazın ABŞ üçün əhəmiyyəti aşağıdakı faktorlarla əlaqəlidir.

- Geosiyasi. Cənubi Qafqazın Rusiya, İran və Yaxın Şərqə yaxınlığı geosiyasi baxımdan onu ABŞ üçün vacib edir. Həmçinin, İranın nüvə proqramına qarşı aparılan siyasətdə regionun rolu daha da artmış olur.
 - Mərkəzi Asiyaya çıxış. Cənubi Qafqazın ABŞ üçün digər əhəmiyyəti Mərkəzi Asiyaya çıxışıdır. Azərbaycan isə Rusiya və İranla həmsərhəd olduğundan ABŞ-ın Mərkəzi Asiya və Əfqanıstandakı əməliyyatları üçün rolu xüsusilə böyükdür.
 - Enerji. Xəzər dənizinin enerji ehtiyatları baxımından da region ABŞ-ın maraqlarına xidmət edir. Enerjiyə olan tələbatın artması, Yaxın Şərq regionunda qeyri-stabil vəziyyətin olması bu regionun əhəmiyyətini daha da artırır. Qafqaz Rusiya üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.
- 1) Qafqaz strateji baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. O, Avropanı Yaxın Şərqlə, Qara dənizi Xəzər dənizi ilə əlaqələndirir.
 - 2) Cənubi Qafqaz münaqişələrlə zəngindir. Ermənistan-Azərbaycan, Cənubi Osetiya, Abxaziya münaqişələri, əslində, Rusiyanın region dövlətləri üzərində təsirinin güclənməsinə yardımçı olmuşdur.
 - 3) Cənubi Qafqaz Moskva tərəfindən Rusiya və Qərb arasında rəqabət məkanı kimi qiymətləndirilir.
 - 4) Qafqaz etnik baxımdan rəngarəng regiondur. Rusiya belə hesab edir ki, domino nəzəriyyəsinə əsasən Cənubi Qafqazda hər hansı bir etnik qrupun ayağa qalxması Şimali Qafqazda da öz təsirini göstərəcək, ona görə də regionu daim nəzarətdə saxlamaq lazımdır.

- 5) Cənubi Qafqaz Yaxın Şərqə yaxın regiondur. Rusiya qorxur ki, İslam ekstremizmi regiona yayılar və bu, onun üçün problemlər yaradar. Buna görə də, regionda baş verən prosesləri daim nəzarətdə saxlamağa səy göstərir.

Regionda maraqlı olan qurumlar sırasına NATO da daxildir. NATO regionda qərb dəyərlərini yaymaq və post-sovet ölkələrini rus orbitindən çıxarmaq istəyir. Rusiya isə bunu qəbul etmək istəmir.

NATO-nun Cənubi Qafqazla bağlı maraqları təhlükəsizlik və müdafiə sahələrini əhatə edir. Bu isə aşağıdakı faktorlarla bağlıdır.

1. NATO öz şərq üzvlərinin ərazilərinin Rusiyadan müdafiəsində maraqlıdır.
2. Avropanın enerji nəqli üçün regiondan qərbə kəmərlərin çəkilməsində təhlükəsiz zona yaratmaq istəyir.

Bu paraqrafta araşdırılan məsələlər bu cür ümumiləşdirilə bilər:

- Regionun əlverişli mövqeyi, zəngin resursları xarici aktorları özünə cəlb edir;
- Qərb və Rusiyanın maraqları regionda toqquşur;
- Qərb, əsasən, iqtisadi, enerji sferalarına xüsusi diqqət ayırır;
- Rusiya, əsasən, öz təhlükəsizliyi nöqtəyi-nəzərindən regionda təsirini qorumağa çalışır;
- Regionda qərb öz mövqeyini tam gücləndirə bilməyib;
- Rusiya regionu əldən vermək niyyətində deyil;
- Bütün bunlar isə Türkiyə və İranın regionda güclənməsinə mane olur.

“Cənubi Qafqazdakı rəqabətin perspektivləri: baxışlar və proqnozlar” adlanan üçüncü yarımfəsildə isə Cənubi Qafqazın gələcəyi ilə bağlı müəyyən ssenarilər irəli sürülmüş və proqnozlar verilmişdir.

Ümumiyyətlə, Cənubi Qafqaza dair dörd ssenari irəli sürülmüşdür.

Stabil və çiçəklənən Cənubi Qafqaz

Cənubi Qafqazın çökməsi

Durğun Cənubi Qafqaz

Qarışıq vəziyyətdə olan Cənubi Qafqaz

Şəkil 2. Cənubi Qafqazın gələcəyi ilə bağlı irəli sürülən ssenarilər.

Mənbə³³. Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

1-ci ssenari: stabil və çiçəklənən Cənubi Qafqaz. Bu pozitiv ssenariyə əsasən regional integrasiyanın nəticəsi olaraq Cənubi Qafqaz çiçəklənən və demokratik məkana çevrilir.

2-ci ssenari : Cənubi Qafqazın çökməsi. Siyasi inkişaf zəif olur və iqtisadi inkişaf geriləyir.

3-cü ssenari: Durğun Cənubi Qafqaz. Siyasi inkişaf və ambisiyaların çatışmazlığı sayəsində Cənubi Qafqaz durğunluğa doğru gedir.

4-cü ssenari: Qarışıq vəziyyətdə olan Cənubi Qafqaz. Regionda xarici müdaxiləyə imkan verilməməyə səy göstərilir. Türkiyə və Rusiya regionla bağlı birgə planlarını həyata keçirirlər. Zənnimizcə, Rusiya-Ukrayna müharibəsi nəticəsində nüvə Rusiyanın məğlubiyyəti ilə yeni 5-ci ssenari yaranacaq. Bu ssenariyə görə: Rusiya-Ukrayna müharibəsi nəticəsi Rusiyanın tam məğlubiyyəti ilə bütün dünyada, eləcə də Cənubi Qafqazda düzən tamamilə dəyişəcək. Bütöv Cənubi Qafqaz regionunu formalaşdırmaq mümkün olacaq. 1998-ci il mayın 9-da Ümummilli lider Heydər Əliyev belə deyirdi: “Qafqaz dünyanın xüsusi bir

³³ Behrendt, S., Kempe, I. South Caucasus 2025: Scenarios for an uncertain future: [Electronic resource] / – 2017, 16 iyun. <https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/CAD-19-2-4.pdf>

bölgəsidir. O özünün milli, təbii, iqlim xüsusiyyətləri ilə bir çox cəhətdən xarakterik bölgədir. Bununla bərabər, Qafqaz elə bir bölgədir ki, dünyanın müxtəlif ölkələrindən müxtəlif qüvvələr həmişə buraya gəlməyə can atmışlar. Ona görə də Qafqazda sülhə və sabitliyə nail olmaq tarixi əhəmiyyətli işdir”³⁴

Dissertasiya işinin “**Nəticə**” hissəsində ümumiləşdirmələr aparılmış və konkret nəticələr əldə olunmuşdur.

Türkiyə və İranın müasir Cənubi Qafqaz siyasətinin müqayisəli təhlili elmi cəhətdən araşdırılmağa ehtiyacı olan məsələlərdən sayılır. Bunu nəzərə alaraq Türkiyə və İranın Cənubi Qafqaz siyasəti bu dissertasiya işində də araşdırılmışdır. Burada konkret problemlərlə bağlı mühüm nəticələrə gəlinmiş və faydalı təkliflər verilmişdir. Fikrimizcə, tədqiqatın nəticəsində gəlinən həmin elmi qənaətlər və irəli sürülən təkliflər dissertasiyanın strukturuna uyğun olaraq 3 istiqamətdə sistemləşdirilə bilər.

Birinci istiqamət üzrə. Çağdaş dünya siyasətində Türkiyə ilə İranın yeri və rolu, yəni onların beynəlxalq proseslərə nüfuzetmə potensialı, regional hadisələrə təsiri və Cənubi Qafqazdakı maraqlarının təhlili əsasında çıxardığımız nəticələr və münasib bildiyimiz təkliflər aşağıdakılardır:

1. Türkiyə qloballaşma, integrasiya proseslərində fəal iştiraka və terrora qarşı ardıcıl mübarizəyə ciddi səylər göstərir. İran isə qapalı, dini dövlət olduğundan bu kimi mütərəqqi və müsbət proseslərdən kənarda qalıbdır və terroru maliyyələşdirən, dəstəkləyən dövlətlər sırasındadır. Ümumilikdə, hər iki dövlət son zamanlar müəyyən fərqli dərəcəli iqtisadi çətinliklər içərisindədir.

2. Türkiyə və İranın Orta Şərq ölkələrinə dair siyasətlərində fərqli üsul və vasitələrdən istifadə olunur. Türkiyə “model ölkə”, demokratiyanın inkişafı, iqtisadi əlaqələrin güclənməsi və İran isə şübhəli mühiti, terror təşkilatlarının maliyyələşdirilməsi kimi mexanizmlərdən istifadə edirlər.

3. Türkiyə və İranın Cənubi Qafqaza dair maraqları da fərqli

³⁴ Heydər Əliyev və Qafqaz problemləri / M.Qasımlı, E.Kəlbizadə, S.Həbibbəyli [və b.] – Bakı: Aspoliqraf, – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, – 2023. – 322 s.

səciyyə daşıyır və əksər hallarda toqquşur.

İkinci yön üzrə. Qeyd etmək lazımdır ki, dissertasiya işinin mühüm bir hissəsi tamamilə Türkiyə və İranın Cənubi Qafqazla bağlı siyasətinə və onların region dövlətləri ilə əlaqələrinin xarakterinin incələnməsinə həsr olunmuşdur. Bu istiqamət üzrə belə nəticələrə gəlinmişdir:

4. Türkiyə 1990-cı illərdə regiondan, demək olar ki, kənarda qalmışdı. O, Rusiya ilə toqquşmadan narahat idi. 2000-ci illərdən etibarən rəsmi Ankaranın xarici siyasətində Cənubi Qafqaz xüsusi yer tutmağa başladı; bunu bəzən neo osmançılıq da adlandırırlar. Lakin o hələ də regional proseslərin bütünlüklə idarə olunması imkanlarına malik deyildi.

5. İran üçün Cənubi Qafqaz məhz öz təhlükəsizliyi baxımından önəmlidir. İmperiyaçılıq planlarının və niyyətlərinin davamı nəticəsində İran müəyyən hərbi əməliyyatlar keçirsə, Azərbaycanın İİR-dəki səfirliyinə hücum etsə, “AR-ın gözünü qorxutmağa” söylər göstərsə də, bunlar heç bir əməli nəticə verməmişdir. Habelə, 2026-cı il martın 5-də İranın Naxçıvana PUA hücumu ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyi İ.Əliyevin nitqində öz əksini tapmışdır. İran, həmçinin, regiona xarici aktorların gəlişi və onlarla bağlı layihələrin icrası ilə də razılaşmır. Lakin bunların heç biri Cənubi Qafqazda bir sıra layihələrin reallaşdırılmasına əsla mane ola bilmir və, əksinə, İran faydalı proseslərdən kənarda qalır.

6. Regiondaxili və bölgəxarici münasibətlərin xarakterinə nəzər salındıqda, iki üçbucaq müşahidə edilirdi: a) Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan və b) İran, Ermənistan, Rusiya. Nəticədə, regionda geosiyasi balans saxlamaq çətinliklə mümkün olmuşdur. Türkiyə və İran regionda təkbaşına liderliyə nail ola bilməmişlər. Lakin Ermənistan artıq bu üçbucaqdan çıxmaq siyasəti həyata keçirir və Rusiyanın təsir dairəsindən uzaqlaşaraq qərbyönlü siyasət yürüdür.

Türkiyə Azərbaycan və Gürcüstanla iqtisadi, siyasi, hərbi sahələrdə əlaqələri inkişaf etdirsə də, Ermənistanla sərhədlər hələlik bağlı qalmışdır. İran isə öz xarici siyasət prinsiplərinə, yəni İslam ölkələrinə dəstək vermək və dünyanın hər yerində müsəlmanları qorumaq kimi prinsiplərinə zidd olaraq Azərbaycanla deyil,

Ermənistanla müttəfiqlik edir.

Üçüncü istiqamət üzrə.

7. Cənubi Qafqaz regionunda etnik münacişələrin bolluğu və iqtisadi, enerji, hərbi və digər sahələrdə çatışmazlıqlar mövcuddur. Həmçinin, regionda xarici aktorlar öz siyasətlərini yürütməyə səylər göstərirlər və, nəticədə, maraqların toqquşması baş verir.

8. Əldə edilən qənaətlərə görə:

- regionun problemlərinin qansız-savaşıqz həllindən ötrü, ilk növbədə, onun dövlətlərinin münasibətləri normallaşmalıdır;
- çoxşaxəli münacişələrin həlli yolları, üsulları və qaydaları təkmilləşdirilməlidir;
- regional təhlükəsizlik mühiti yaradılmalıdır;
- tarixi yaddaşıq mənfi yüklü elementləri aradan qaldırılmalı və region xalqları arasında anlaşma, uzlaşma gücləndirilməlidir;
- Cənubi Qafqazda Rusiyanın deyil, Qərblə Türkiyənin sülhyaradıcı fəaliyyətlərindən faydalanmaq lazımdır. (Çünki, Rusiyanın Qafqazdakı “sülhməramlı fəaliyyətləri”nin davamlı fəsadları gözönündədir və onun region əhalisinə (xalqlarına), bölgədə inkişafa-tərəqqiyə daima problemlər yaratması danılmaz tarixi faktdır).

9. Regionun əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və zəngin təbii ehtiyatlara malik olması xarici aktorların ona xüsusi maraq göstərməsini şərtləndirir. Lakin Qərb diqqəti daha çox iqtisadi layihələrə ayırır. Bununla belə, son zamanlar ABŞ-la Aİ-nin Ermənistan və Azərbaycan arasında sülh yaratma prosesində fəal iştirakına rast gəlinir. Bunun nəticəsidir ki, 2025-ci ilin avqustunda Vaşinqtonda ABŞ Prezidenti D.Tramp, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyev, Ermənistan Respublikasının Baş naziri N.Paşinyan Sülh Bəyannaməsi imzaladılar. Düzdür, Rusiyanın maraqları Qərblə toqquşur və o, bu proseslərə mane olur. Əslində, bütün bunlar Türkiyə və İranın da Güney Qafqazda regional liderə çevrilməsinə əngəldir. Lakin fikrimizcə, Qərbin liderliyi Türkiyənin işinə yaraya bilər. Rusiyanın bölgədəki nüfuzu isə İranın maraqlarına xidmət edir.

10. TC və İİR-in Cənubi Qafqaza dair siyasətlərinin perspektivlərinə yanaşmalar fərqlidir. Belə ki:

a) bir yandan, Rusiya-Ukrayna müharibəsində birincinin xeyli zəifləməsinin onun Cənubi Qafqazdan çəkilməsinə təkan olacağı vurğulanır;

b) digər tərəfdən, ABŞ-NATO-Aİ üçbucağı kimi güc mərkəzi və birliyinin Cənubi Qafqaza nüfuz etməsinin sürətlənəcəyi və qüvvətlənəcəyi iddia olunur;

c) üçüncü yöndən də, Cənubi Qafqazdakı belə bir geosiyasi şəraitdə və yeni reallıqlarda:

- Türkiyənin regionda daha üstün mövqelərə yiyələnməsinin qaçılmaz olacağı müddəası önə çəkilir;
- İranın bölgəyə dair niyyətləri və ümidlərinin isə boşa çıxacağı mülahizəsi söylənilir.

Bütövlükdə, yeni geosiyasi proseslər fonunda aşağıdakı mülahizələri irəli sürmək olar.

1. Türkiyə ilə bağlı proqnozlar:

- Cənubi Qafqazda Türkiyənin rolu Azərbaycanla strateji müttəfiqlik, Gürcüstanla müsbət əlaqələr, sülh sazişinin imzalanması ilə Ermənistanla sərhədlərin açılması ilə daha da güclənəcəkdir.
- Zəngəzur dəhlizinin reallaşması və Orta Dəhliz strategiyası vasitəsilə Türkiyənin bölgədə iqtisadi fəallığı artacaqdır.
- Türkiyə Cənubi Qafqaz regionunda Rusiyanın təsirini balanslaşdıracaqdır.
- Eyni zamanda, Rusiya ilə əməkdaşlıqdan da imtina etməyərək regionda sabitliyin qorunmasında mühüm rol oynayacaq. Rusiya-Ukrayna müharibəsi nəticəsində Rusiyanın məğlubiyyəti halında regionda nüfuz üstünlüyünə sahib olmağa çalışacaqdır.

2. İran ilə bağlı proqnozlar:

- İranın Azərbaycanla münasibətlərində problemlərin olmasına baxmayaraq iqtisadi əməkdaşlıq davam etdiriləcəkdir.
- Ermənistan İran üçün mühüm tərəfdaş olmaqda davam edəcəkdir.
- Rusiya ilə əlaqələrə yenə də xüsusi önəm veriləcəkdir. Bu, regionda Qərbin təsirini məhdudlaşdırmaq üçün əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə,

- Türkiyə mühüm regional aktora çevriləcək.
- İranın təsiri nisbətən məhdudlaşdırılacaq.
- Rusiya Ukrayna ilə müharibədə məğlubiyyəti təqdirində və Ermənistan ilə Azərbaycan arasında sülh sazişinin imzalanması ilə Cənubi Qafqazda öz əvvəlki üstünlüyünü itirəcəkdir. 2025-ci il 8 avqust tarixli ABŞ, Azərbaycan və Ermənistan arasında Vaşinqton görüşü və imzalanmış sənədlər Rusiyanın regiondakı mövqelərinin tədricən zəifləməsinin, ABŞ və Türkiyənin isə nüfuzunun artmasının göstəricisidir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Türkiyə və İranın Cənubi Qafqaz siyasəti: oxşar və fərqli məqamlar // - Bakı: Beynəlxalq hüquq və integrasiya problemləri, 2015. №3 (43), – s. 148-151.
2. Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti: əsas maraqlar və realizə üsulları // Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və dövlət quruculuğu: Beynəlxalq münasibətlər sistemində mövzusunda Respublika səviyyəli Elmi-Praktiki Konfransın materialları, - Bakı: - 2015, - s. 304-308.
3. Türkiyənin Cənubi Qafqaza dönüş strategiyası: yeni osmançılıq xətti, yoxsa pragmatik diplomatiya // – Bakı: Tarix və onun problemləri, 2016. №3, – s. 183-188.
4. İranın Cənubi Qafqaz siyasəti: əsas hədəflər və vasitələr // – Bakı: Tarix və onun problemləri, 2017. №3, – s. 240-247.
5. Türkiyənin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu // – Bakı: Geostrategiya, 2020. №5/6(59-60), – s. 17-22.
6. Analysis of the foreign and security policy of the Islamic Republic of Iran // III-IV International multidisciplinary conference innovations and tendencies of state-of-art science, – Rotterdam, – february, – 2021, – p. 27-30.

7. US policy in the South Caucasus: interests, targets and recommendations // – Алматы: Хабаршы Series of international relations and politics, – 2021. №2(65), – p. 252-255.
8. Cənubi Qafqaz regionun təhlükəsizlik problemləri və onların həlli yolları // “Şuşa ili”nə həsr olunmuş gənc alimlərin beynəlxalq elmi konfransı, - Gəncə: - 2022, - s. 303-305.
9. Prospects for signing a treaty of peace between Armenia and Azerbaijan // Return to western Azerbaijan: historical memory and political perspectives, - Kars, Türkiyə: - 2025, - p. 205-209.

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 aprel 2026-cı il tarixində saat 13.30 da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1001, Bakı ş., Lermontov küçəsi, 74

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 18 mart 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.03.2026

Kağızın formatı: A5

Həcm: 45134

Tiraj: 100